

ادبیات ایران در دوره قاجار (سر)

مهوش واحد دوست

عضو هیئت علمی دانشگاه ارومیه

سروش

تهران ۱۳۹۶

شماره ترتیب انتشار: ۱۷۲۳

واحد دوست، مهوش،
ادبیات ایران در دوره‌ی قاجار (نثر) / نویسنده مهوش واحد دوست؛ تهران:
صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش، ۱۳۹۶.

ISBN: 978-964-12-1172-3

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی فیبا؛
ادبیات فارسی -- قرن ۱۳ ق -- مصر -- تاریخ و نقد
ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق.
صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش.

PIR ۳۵۲۰/۳/الف

۱۳۹۶

رده‌بندی دیویی: ۸۰۵ / ۹۰۵ ف ا

شماره کتاب‌شناسی ملی ۴۸۲۷۹۵۸

سروش

انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

تهران، خیابان استاد شهید مطهری، تقاطع خیابان شهید دکتر مفتح، ساختمان سروش

مرکز پخش: ۸-۸۸۳۴۵۰۶۴ / سامانه پیامکی: ۳۰۰۰۵۳۵۶

www.soroushpublishingco.ir

ادبیات ایران در دوره‌ی قاجار (نثر)

نویسنده: مهوش واحد دوست

ویراستار: پروانه بیات

صفحه‌آرا و طراح جلد: پریسا رجبی مؤید

چاپ اول: ۱۳۹۶

قیمت: ۷۵۰/۰۰۰ ریال

این کتاب در پانصد نسخه در چاپخانه انتشارات سروش لیتوگرافی، چاپ و صحافی شد.

همه حقوق محفوظ است.

شابک: ۳-۱۱۷۲-۱۲-۹۶۴-۹۷۸

فهرست

۲۱	سخن ناشر
۲۳	مقدمه
	بخش اول: اوضاع اجتماعی و سیاسی در دوره قاجار
۲۷	فصل یک: اوضاع سیاسی ایران و جهان در دوره قاجار
۳۵	فصل دو: دوره قاجاریه
	بخش دوم: ادبیات ایران در دوره قاجار؛ نثر
۱۱۳	فصل سه: نثر و انواع آن
۱۱۹	فصل چهار: روند نثر فارسی در دوره قاجار
۱۳۱	فصل پنج: مدرسه دارالفنون و نقش آن در تحول نثر فارسی
۱۳۹	فصل شش: انقلاب مشروطه و تدثیر آن در نثر فارسی
	بخش سوم: انواع نثر در دوره قاجار
۱۵۱	فصل هفت: عهدنامه‌ها و قراردادهای
۱۷۵	فصل هشت: منشورها و فرمانها
۱۹۵	فصل نه: نامه‌نگاری
۲۳۳	فصل ده: مقامه و منشآت نویسی
۳۰۳	فصل یازده: روزنامه‌نویسی
۴۱۵	فصل دوازده: طنزنویسی و روزنامه‌های طنزنویس
۴۷۹	فصل سیزده: سفرنامه‌نویسی
۵۸۵	فصل چهارده: خاطره و روزنامه خاطرات نویسی
۶۵۳	فصل پانزده: داستان‌نویسی
۷۳۳	فصل شانزده: نمایشنامه‌نویسی

۸۵۷	فصل هفده: فن ترجمه
۹۵۱	فصل هجده: رساله‌نویسی
۱۰۳۳	فصل نوزده: تذکره‌نویسی
۱۰۶۳	فصل بیست: تاریخ و جغرافیای نویسی
۱۱۵۹	فهرست منابع
۱۱۷۳	فهرست نمایه

فهرست تفصیلی

.....	سخن ناشر	۲۱
.....	مقدمه	۲۳
* بخش اول - اوضاع اجتماعی و سیاسی در دوره قاجار		
- فصل یک: اوضاع سیاسی ایران و جهان در دوره قاجار		
.....	وضعیت جغرافیایی حساس ایران از دیرباز تا کنون	۲۷
.....	زمینه سیاسی - اجتماعی عصر قاجار تا شروع مشروطه	۲۸
.....	تغییر سیاست‌های جهان با پیدایش طبقه متوسط بورژوازی - شهری (سرمایه‌داری)	۲۹
.....	اغراض استعمار از دستیابی به ایران	۳۱
- فصل دو: دوره قاجاریه		
اصل و نسب قاجاریه و ظهور آن‌ها در ایران		
.....	اوضاع اجتماعی و سیاسی ایران در دوره قاجاریه	۳۵
دوره نخست سلطنت قاجار		
.....	۱. دوره آغامحمدخان	۳۷
.....	۲. دوره فتحعلی شاه	۴۰
دوره دوم سلطنت قاجار		
.....	۱. دوره محمدشاه	۵۳
.....	۲. دوره ناصرالدین شاه	۵۸
دوره سوم سلطنت قاجار		
.....	۱. دوره مظفرالدین شاه	۷۰
.....	۲. دوره محمدعلی شاه	۸۳
.....	۳. دوره احمدشاه	۹۵

* بخش دوم: ادبیات ایران در دوره قاجار؛ نشر

- ۱۱۳ فصل سه: نشر و انواع آن
- ۱۱۳ تعریف نشر
- ۱۱۴ پیشینه نشر فارسی
- ۱۱۴ الف) نشر فارسی پیش از اسلام
- ۱۱۵ ب) نشر فارسی پس از اسلام و انواع آن
- ۱۱۶ توضیح انواع نشر
- ۱۱۸ نمودار علل سنگینی نشر فارسی
- ۱۱۹ - فصل چهار: روند نشر فارسی در دوره قاجار
- ۱۱۹ وضع کلی زبان و ادب
- ۱۲۰ تداوم سبک بازگشت در دوره قاجار
- ۱۲۱ تحول نشر فارسی در دوره قاجار و علل آن
- ۱۲۴ پیش‌گامان نشر فارسی به‌سوی سادگی
- ۱۲۴ (۱) قائم‌مقام فراهانی
- ۱۲۴ (۲) میرزاتقی‌خان امیرکبیر
- ۱۲۶ نقش دولت قاجار در تحولات ادبی به‌ویژه نشر فارسی
- ۱۳۱ - فصل پنج: مدرسه دارالفنون و نقش آن در تحول نشر فارسی
- ۱۳۵ روزنامه‌نگاری
- ۱۳۵ فن ترجمه
- ۱۳۶ هنر تئاتر و نمایشنامه‌نویسی
- ۱۳۶ ادبیات داستانی
- ۱۳۷ رساله‌نویسی
- ۱۳۷ چاپ و نشر
- ۱۳۸ نمودار اهمیت نقش دارالفنون در روند نشر فارسی
- ۱۳۹ - فصل شش: انقلاب مشروطه و تأثیر آن در نشر فارسی
- ۱۳۹ ادبیات ضداستعماری
- ۱۴۰ ادبیات دوره مشروطه
- ۱۴۷ انواع نشر در دوره مشروطه
- ۱۴۸ نمودار انواع نشر فارسی

* بخش سوم: انواع نثر در دوره قاجار

۱۵۱	فصل هفت: عهدنامه‌ها و قراردادها
۱۵۲	(۱) عهدنامه با دولت انگلیس
۱۵۵	(۲) عهدنامه با پادشاه عثمانی سلطان محمود
۱۵۷	(۳) عهدنامه با دولت روس، مشهور به عهدنامه ترکمانچای
۱۶۲	(۴) معاهده در باب تجارت با دولت روس
۱۶۴	(۵) عهدنامه اسپانیول
۱۶۷	(۶) قرارنامه فارسی فیما بین دولتین ایران و روم
۱۶۹	(۷) قرارنامه با وزیرمختار انگلیس، در باب هرات
۱۴۰	(۸) عهدنامه ایران و فرانسه
۱۷۳	(۹) عهدنامه ایران و انگلیس، مشهور به معاهده پاریس
۱۷۵	فصل هشت: منشورها و فرمان‌ها
۱۷۵	مقدمه
۱۷۶	فرمان‌های شاهان و شاهزادگان قاجار
۱۷۷	(۱) فرمان آغامحمدخان
۱۷۷	(۲) فرمان‌های فتحعلی شاه
۱۸۲	(۳) رقم‌های عباس میرزا
۱۸۴	(۴) رقم‌های محمدولی میرزا
۱۸۵	(۵) رقم‌های حسنعلی میرزا
۱۸۶	(۶) منشورها و فرمان‌های محمدشاه
۱۸۹	(۷) رقم‌های قهرمان میرزا
۱۹۰	(۸) رقم‌های بهمن میرزا ابن عباس میرزا
۱۹۲	(۹) از فرمان‌های ناصرالدین شاه
۱۹۳	(۱۰) فرمان مظفرالدین شاه مبنی بر انتصاب و ابقاء
۱۹۵	فصل نه: نامه‌نگاری
۱۹۵	مقدمه
۱۹۵	پیشینه نامه‌نگاری و اقسام آن
۱۹۷	(۱) سلطانیات و ارکان آن
۱۹۸	(۲) اخوانیات و ارکان آن

- پاره‌ای از معیارها و آداب مشترک نامه‌نویسی ۱۹۹
- دبیر ۲۰۰
- نامه‌نگاری در دوره قاجار ۲۰۲
- نمونه‌های نثر نامه‌های دوره قاجار ۲۰۴
- ۱) قائم‌مقام فراهانی ۲۰۴
- ۲) امیرکبیر ۲۱۳
- ۳) ناصرالدین شاه ۲۱۹
- ۴) فرهادمیرزا ۲۲۰
- ۵) امیرنظام گروسی ۲۲۲
- ۶) صاحب‌منصبان خارجی ۲۲۳
- ۷) سه تن از آزادی‌خواهان ۲۲۷
- فصل ده: مقامه و منشآت نویسی** ۲۳۳
- مقامه و مقامه‌نویسی ۲۳۳
- منشآت ۲۳۴
- معرفی نمونه نثر مقامه و منشآت دوره قاجار و نویسندگان آنها ۲۳۵
- ۱) پریشان قآنی، نثر مقامه به شیوه گلستان سعدی ۲۳۵
- ۲) منشآت نشاط اصفهانی ۲۴۴
- ۳) منشآت میرزا یغمای جندقی ۲۴۹
- ۴) منشآت قائم‌مقام فراهانی (قائم‌مقام دوم) ۲۶۰
- ۵) منشآت امیرنظام گروسی ۲۷۱
- ۶) منشآت فرهادمیرزا معتمدالدوله ۲۸۵
- فصل یازده: روزنامه‌نویسی** ۳۰۳
- روزنامه در لغت و اصطلاح ۳۰۳
- اقسام روزنامه‌ها ۳۰۳
- اهمیت روزنامه و پیشینه آن در جهان ۳۰۴
- پیشینه روزنامه‌نگاری در ایران ۳۰۶
- روزنامه‌نگاری در دوره قاجار تا مشروطیت ۳۰۶
- مطبوعات در عصر ناصرالدین شاه ۳۰۸
- نخستین روزنامه‌های فارسی تا مشروطیت ۳۱۰

۳۱۲ نقش روزنامه و روزنامه‌نگاری در دورهٔ مشروطیت
۳۱۷ مطبوعات و سیاست خارجی در جنگ جهانی اول
۳۱۹ شیوهٔ نشر روزنامه‌های دورهٔ قاجار
۳۲۲ ویژگی‌های مثبت نشر روزنامه‌های این دوره
۳۲۳ معرفی و نمونهٔ نشر تعدادی از روزنامه‌های دورهٔ قاجار
۳۲۳ (۱) روزنامهٔ وقایع اتفاقیه
۳۲۷ (۲) روزنامهٔ دولت علیّهٔ ایران
۳۲۸ (۳) روزنامهٔ احسن‌ال‌اخبار و تحفهٔ‌ال‌اخبار
۳۲۹ (۴) روزنامهٔ علمیّهٔ دولت علیّهٔ ایران
۳۳۰ (۵) روزنامهٔ ملت سنیهٔ ایران
۳۳۲ (۶) روزنامهٔ حکیم‌الممالک
۳۳۳ (۷) روزنامهٔ دولت ایران
۳۳۵ (۸) روزنامهٔ وقایع عدلیه
۳۳۶ (۹) روزنامهٔ مرآت‌السفر و مشکوة‌الحضر
۳۳۷ (۱۰) روزنامهٔ نظامی
۳۳۸ (۱۱) روزنامهٔ مریخ
۳۴۰ (۱۲) دو روزنامه به زبان فرانسه در ایران
۳۴۰ الف. روزنامهٔ وطن
۳۴۱ ب. صدای ایران
۳۴۲ (۱۳) روزنامهٔ اطلاع
۳۴۳ (۱۴) روزنامهٔ علمی
۳۴۳ (۱۵) روزنامهٔ اردوی همایون
۳۴۴ (۱۶) روزنامهٔ دانش
۳۴۶ (۱۷) روزنامهٔ شرف و شرافت
۳۴۷ روزنامه‌های شهرستان‌ها
۳۴۷ (۱) روزنامهٔ ناصری
۳۴۸ (۲) روزنامهٔ تبریز
۳۵۰ (۳) روزنامهٔ الحدید و عدالت
۳۵۱ (۴) روزنامهٔ ابلاغ

- ۳۵۳ (۵) روزنامه ادب
- ۳۵۵ (۶) روزنامه کمال
- ۳۵۶ (۷) روزنامه فرهنگ
- ۳۵۷ (۸) روزنامه اخوت
- ۳۵۷ (۹) روزنامه امید
- ۳۵۸ (۱۰) روزنامه آفتاب
- ۳۵۹ روزنامه‌های تبعیدی چاپ خارج از ایران
- ۳۶۰ (۱) روزنامه حبل‌المتین
- ۳۶۱ (۲) روزنامه حکمت
- ۳۶۲ (۳) روزنامه اختر
- ۳۶۵ (۴) روزنامه قانون
- ۳۶۹ (۵) روزنامه العروة الوثقی
- ۳۷۱ (۶) روزنامه ثریا
- ۳۷۳ (۷) روزنامه پرورش
- ۳۷۴ روزنامه‌های مهم دوره مشروطیت
- ۳۷۴ (۱) فلاحت مظفری
- ۳۷۵ (۲) روزنامه وطن
- ۳۷۶ (۳) روزنامه مجموعه اخلاق
- ۳۷۷ (۴) روزنامه شمس
- ۳۸۰ (۵) روزنامه الجناب
- ۳۸۱ (۶) روزنامه فریاد
- ۳۸۳ (۷) روزنامه تجدد
- ۳۸۵ (۸) روزنامه تربیت
- ۳۸۷ (۹) خلاصة الحوادث
- ۳۸۸ (۱۰) روزنامه نوروز
- ۳۸۹ (۱۱) روزنامه‌های انجمن تبریز و انجمن اصفهان
- ۳۹۳ (۱۲) روزنامه ملی
- ۳۹۴ (۱۳) روزنامه المنطبعة فی الفارس
- ۳۹۵ (۱۴) روزنامه مجلس

۴۰۰	(۱۵) روزنامه ندای وطن
۴۰۲	(۱۶) روزنامه حفظ الصحة
۴۰۴	(۱۷) روزنامه شاهنشاهی
۴۰۵	(۱۸) روزنامه تمدن
۴۰۷	(۱۹) روزنامه آموزگار
۴۱۰	(۲۰) روزنامه معارف
۴۱۱	(۲۱) روزنامه چهارمنا
۴۱۳	(۲۲) نمونه نشر یک شبنامه
۴۱۵	* فصل دوازده: طنزنویسی و روزنامه‌های طنزنویس
۴۱۵	معنای لغوی طنز
۴۱۶	معانی اصطلاحی طنز
۴۱۷	جایگاه و گستره طنز
۴۱۸	هدف‌ها و کارکردهای ویژه طنز
۴۲۰	شیوه‌ها و ابزارهای بیان طنز
۴۲۱	نقیضه
۴۲۲	طبقه‌بندی و شیوه‌های ارائه طنز
۴۲۳	لطیفه
۴۲۳	هزل
۴۲۴	فکاهه
۴۲۵	هجو
۴۲۶	تفاوت طنز با فکاهه
۴۲۶	تفاوت طنز و هجو
۴۲۸	تفاوت طنز با هزل
۴۲۸	طنز و سیاست
۴۲۹	پیشینه طنز در ایران
۴۳۱	عوامل اجتماعی پیدایش طنز در دوره قاجار
۴۳۳	روند طنز در دوره مشروطه
۴۳۶	نمود طنز در روزنامه‌های دوره مشروطیت
۴۳۷	طنزنویسان دوره مشروطه

- ۴۳۷ (۱) علی اکبر دهخدا
- ۴۴۴ (۲) میرزا جلیل محمدقلی زاده
- ۴۴۵ (۳) سید اشرف‌الدین قزوینی
- ۴۴۸ (۴) میرزا جهانگیر خان صوراسرافیل
- ۴۴۹ (۵) میرزا ابوالقاسم افصح‌المتکلمین
- ۴۵۰ (۶) میرزا علیقلی صفروف
- ۴۵۰ **جراید و روزنامه‌های مهم طنزی در دوره مشروطیت**
- ۴۵۰ (۱) شاهسون
- ۴۵۱ (۲) شب‌نامه
- ۴۵۴ (۳) احتیاج
- ۴۵۶ (۴) روزنامه اقبال
- ۴۵۷ (۵) روزنامه آذربایجان
- ۴۵۹ (۶) روزنامه ملانصرالدین
- ۴۶۳ (۷) روزنامه خیرالکلام
- ۴۶۷ (۸) نسیم شمال
- ۴۷۲ (۹) روزنامه صوراسرافیل
- ۴۷۹ **— فصل سیزده: سفرنامه‌نویسی**
- ۴۸۰ تعریف سفرنامه
- ۴۸۱ انواع سفرنامه‌ها
- ۴۸۲ پیشینه سفرنامه‌نویسی در جهان
- ۴۸۳ ایران در آثار سفرنامه‌نویسان خارجی
- ۴۸۶ تاریخچه سفرنامه‌نویسی در ایران
- ۴۸۷ سفرنامه‌نویسی در دوران قاجار
- ۴۹۰ تأثیر سفرنامه‌نویسی بر روند سادگی نشر فارسی
- ۴۹۲ **تعدادی از سفرنامه‌های دوره قاجار**
- ۴۹۲ (۱) سفرنامه میرزا صالح شیرازی
- ۴۹۶ (۲) سفرنامه رضاقلی میرزا
- ۵۰۲ (۳) سفرنامه ناصرالدین شاه به فرنگ
- ۵۱۶ (۴) شهریار جاده‌ها

- ۵) سفرنامه خراسان و کرمان ۵۲۱
- ۶) سفرنامه فرخ‌خان امین‌الدوله ۵۲۵
- ۷) سفرنامه فرنگستان مظفرالدین‌شاه ۵۲۸
- ۸) سفرنامه فرهادمیرزا معتمدالدوله ۵۳۳
- ۹) سفرنامه سیف‌الدوله ۵۴۰
- ۱۰) سفرنامه سدیدالسلطنه ۵۴۶
- ۱۱) سفرنامه مکه معظمه ۵۵۲
- ۱۲) سفرنامه ممسنی ۵۵۵
- ۱۳) مسیر طالبی فی بلاد افرنجی ۵۵۹
- ۱۴) مسالک‌المحسنین ۵۶۴
- ۱۵) سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیگ ۵۷۱

- فصل چهارده: خاطره و روزنامه خاطرات نویسی

- خاطره نویسی در دوره قاجار ۵۸۷
- ۱) یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین‌شاه ۵۸۸
- ۲) خاطرات احتشام‌السلطنه ۵۹۷
- ۳) تاریخ بی‌دروغ، (خاطرات ظهیرالدوله) ۶۰۵
- ۴) روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه ۶۱۶
- ۵) خاطرات سیاسی امین‌الدوله ۶۳۵
- ۶) روزنامه خاطرات ملیجک ۶۳۵
- ۷) روزنامه خاطرات عین‌السلطنه ۶۴۴

- فصل پانزده: داستان نویسی

- داستان و رمان ۶۵۳
- داستان کوتاه ۶۵۳
- اشکال فرعی داستان کوتاه ۶۵۴
- رمان ۶۵۶
- انواع رمان ۶۵۷
- پیشینه داستان و داستان نویسی در دنیا ۶۵۹
- روند داستان نویسی در دوره قاجار ۶۶۱
- آغاز رمان تاریخی در دوره قاجار ۶۶۳

- دوره اول رمان تاریخی نویسی ۶۶۸
- نمونه نثر تعدادی از داستان‌ها و رمان‌های دوره قاجار با معرفی نویسندگان آن‌ها ۶۷۱
- ۱) قصه‌های استاد: سیدجمال‌الدین اسدآبادی ۶۷۱
- ۲) داستان باستان یا سرگذشت کوروش: میرزا حسن خان بدیع شیرازی ۶۷۸
- ۳) امیرارسلان: میرزا محمدعلی نقیب‌الممالک ۶۸۷
- ۴) کتاب احمد: میرزا عبدالرحیم طالبوف ۶۹۳
- ۵) شمس و طغرا: محمدباقر میرزا خسروی ۷۰۳
- ۶) عشق و سلطنت یا فتوحات کوروش کبیر: شیخ موسی دستجردی ۷۱۴
- ۷) دام‌گستران یا انتقام خواهان مزدک: عبدالحسین صنعتی‌زاده کرمانی ۷۲۳
- فصل شانزده: نمایشنامه‌نویسی ۷۳۳**
- ادب دراماتیک یا نمایشی و انواع آن ۷۳۳
- پیشینه نمایشنامه‌نویسی در ایران ۷۳۷
- انواع نمایش در دوره قاجار تا انقلاب مشروطیت ۷۴۱**
- ۱) تعزیه و شبیه‌خوانی ۷۴۱
- ۲) پرده‌خوانی ۷۵۱
- ۳) معرکه ۷۵۱
- ۴) نقالی ۷۵۲
- ۵) کم‌مدی ۷۵۶
- ۶) نمایش به سبک فرنگ ۷۵۶
- عوامل مؤثر در روند آشنایی ایرانیان با نمایش و نمایشنامه در دوره قاجار ۷۵۷**
- ۱) آشنایی با تئاترهای تفلیس ۷۵۷
- ۲) آشنایی با تئاترهای پترزبورگ ۷۵۸
- ۳) نقش دارالفنون ۷۵۸
- ۴) نقش ادبیات نمایشی آذربایجانی ۷۵۹
- ۵) نقش آرامنه ۷۶۰
- ۶) نقش عثمانی ۷۶۰
- ۷) نقش مطبوعات ۷۶۰
- ۸) نقش گزارشگران نمایشنامه‌های فرنگ و روسیه ۷۶۱
- ۹) نقش مولیر و نخستین ترجمه‌ها از نمایشنامه‌های خارجی ۷۶۷

- ۷۷۱ نقش مترجمان و نمایشنامه‌نویسان دوره قاجار
- ۷۷۳ ادبیات نمایشی در دوره مشروطه
- ۷۷۶ گروه‌های نمایشی در تهران و شهرستان‌ها
- ۷۷۶ الف - گروه‌های نمایشی در پایتخت
- ۷۷۷ ب - گروه‌های نمایشی در شهرستان‌ها
- ۷۷۸ ترجمه آثار نمایشی
- ۷۷۹ نمایشنامه‌نویسان
- ۷۸۵ معرفی نمایشنامه‌های مهم دوره قاجار و نویسندگان آن‌ها
- ۷۸۵ (۱) گفت‌وگویی نمایشی: میرزا املکم خان
- ۷۹۱ (۲) بقال بازی در حضور: محمد حسن خان اعتماد السلطنه
- ۷۹۴ (۳) طریقه حکومت زمان خان بروجردی و سرگذشت آن ایام: میرزا آقا تبریزی
- ۸۰۱ (۴) تیاتر کریم شیره‌ای: کریم شیره‌ای
- ۸۱۲ (۵) شیخعلی میرزا حاکم ملایر و تویسرکان و ...: میرزا محمد رضا خان نائینی طباطبایی
- ۸۱۵ (۶) در عالم رؤیا: حاجی بگف
- ۸۲۰ (۷) کابوس استبداد: علی خان ظهیرالدوله
- ۸۲۵ (۸) اوستا نوروز بینه‌دوز: میرزا احمد محمودی
- ۸۳۱ (۹) احساسات جوانان ایرانی: افراسیاب آزاد
- ۸۳۶ (۱۰) حکام قدیم، حکام جدید: مرتضی قلی خان مؤید الممالک فکری ارشاد
- ۸۴۲ (۱۱) کم‌دی مرده‌ها: جلیل محمد قلی زاده
- ۸۴۵ (۱۲) داستان خونین: سید عبدالرحیم خلخالی
- ۸۵۰ (۱۳) حاجی ریایی خان یا تارتوف شرقی: میرزا احمد محمودی
- ۸۵۷ - فصل هفده: فن ترجمه
- ۸۵۷ معنی لغوی و اصطلاحی ترجمه
- ۸۵۷ زبان‌شناسی و ترجمه
- ۸۵۸ انواع ترجمه
- ۸۵۹ روند نهضت ترجمه در دوره قاجار و پیش‌گامان آن
- ۸۵۹ نقش دارالفنون در فن ترجمه
- ۸۶۱ ترجمه رمان‌های تاریخی و دلایل آن
- ۸۶۴ نخستین رمان‌های ترجمه‌ای

- نقش و چگونگی ترجمهٔ رمان‌های تاریخی ۸۶۵
- زبان‌های مبدأ برای ترجمه ۸۶۷
- اهمیت ترجمه و تأثیر ترجمه بر روند نثر فارسی ۸۶۸
- نمونهٔ نثر ترجمه‌های دورهٔ قاجار ۸۷۰
- الف - نمایشنامه ۸۷۰
- (۱) گزارش مردم‌گریز: میرزا حبیب اصفهانی ۸۷۰
- (۲) تمثیلات: میرزا فتحعلی خان آخوندزاده ۸۷۵
- الف) حکایت مرد خسیس ۸۷۹
- ب) حکایت ملا ابراهیم خلیل کیمیاگر ۸۸۳
- پ) حکایت خرس قولدور باسان ۸۸۶
- ت) حکایت وزیر خان لنکران ۸۹۰
- (۳) عروسی جناب میرزا: محمد طاهر میرزا ۸۹۵
- ب - رمان ۸۹۷
- (۱) هزارویک شب: میرزا عبداللطیف طسوجی ۸۹۷
- (۲) سرگذشت ژیل بلاس سانتیلانی: میرزا حبیب اصفهانی ۹۰۵
- (۳) سرگذشت حاجی بابای اصفهانی: میرزا حبیب اصفهانی ۹۱۰
- (۴) سه تفنگ‌دار: محمد طاهر میرزا اسکندری ۹۱۹
- (۵) کنت مونت کریستو: محمد طاهر میرزا اسکندری ۹۳۱
- ج - متون علمی ۹۴۲
- (۱) رسالهٔ پندنامهٔ مارکوس ...: عبدالرحیم بن طالبوف ۹۴۲
- (۲) آثار البلاد و اخبار العباد: جهانگیر میرزا ۹۴۴
- فصل هجده: رساله‌نویسی ۹۵۱**
- رساله‌نویسی و روند آن در دورهٔ قاجار ۹۵۱
- (۱) سیاست طالبی: طالبوف ۹۵۲
- الف - مقالهٔ سیاسی ۹۵۳
- ب - مقالهٔ ملکی ۹۶۳
- (۲) جنگ هفتاد و دو ملت: میرزا آقاخان کرمانی ۹۶۹
- (۳) رسالهٔ سه مکتوب: میرزا آقاخان کرمانی ۹۸۲
- (۴) دستورالاعقاب: میرزا محمد مهدی نواب تهرانی ۹۸۵

- (۵) عبرة للناظرین و عبرة للمحافظین: میرزا محمدابراهیم نواب صفوی ۹۹۰
- (۶) رساله حقیقت مذهب نیچری و بیان حال نیچریان: سیدجمال‌الدین اسدآبادی ۹۹۶
- (۷) رساله ندای عدالت: میرزاملکم خان ۱۰۰۱
- (۸) رساله نوم و یغظه: میرزاملکم خان ۱۰۰۸
- (۹) رساله رفیق و وزیر: میرزاملکم خان ۱۰۱۱
- (۱۰) رساله دفتر قانون: میرزاملکم خان ۱۰۱۳
- (۱۱) رساله ایراد: میرزا فتحعلی آخوندزاده ۱۰۱۶
- (۱۲) تاریخ خریستوفور قولومب: میرزا فتحعلی آخوندزاده ۱۰۲۵
- (۱۳) نخبه سپهری: طالبوف ۱۰۲۹
- (۱۴) رساله مکاتبات مقیم و مسافر: حاج آقا نورالله نجفی اصفهانی ۱۰۳۰
- فصل نوزده: تذکره نویسی** ۱۰۳۳
- پیشینه تذکره نویسی در جهان ۱۰۳۳
- پیشینه تذکره نویسی در ایران ۱۰۳۵
- تذکره نویسی در دوره قاجار ۱۰۳۶
- نمونه نثر تعدادی از تذکره‌های دوره قاجار و معرفی نویسندگان آنها ۱۰۳۷
- (۱) تذکره دلگشا: حاج علی اکبر نواب شیرازی ۱۰۳۷
- (۲) مجمع الفصحا: رضاقلی خان هدایت ۱۰۴۶
- (۳) انجمن خاقان: فاضل خان گروسی ۱۰۵۴
- فصل بیست: تاریخ و جغرافیای نویسی** ۱۰۶۳
- نمونه نثر متون تاریخ و جغرافیای دوره قاجار ۱۰۶۵
- (۱) آینه اسکندری: میرزا آقاخان کرمانی ۱۰۶۵
- (۲) ناسخ التواریخ: میرزا محمدتقی مستوفی ۱۰۷۶
- (۳) افضل التواریخ: غلامحسین افضل‌الملک مستوفی ۱۰۹۰
- (۴) حقایق الاخبار ناصری: محمدجعفر حقایق نگار خورموجی ۱۱۰۳
- (۵) تاریخ منتظم ناصری: محمدحسن خان صنیع‌الدوله (اعتمادالسلطنه) ۱۱۱۲
- (۶) مرآة البلدان: محمدحسن خان صنیع‌الدوله (اعتمادالسلطنه) ۱۱۲۱
- (۷) صدر التواریخ: محمدحسن خان (اعتمادالسلطنه) ۱۱۲۷
- (۸) چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه: اعتمادالسلطنه ۱۱۲۹
- (۹) فهرس التواریخ: رضاقلی خان هدایت ۱۱۳۴

- ۱۱۳۹ (۱۰) فارس‌نامه ناصری: میرزا حسن حسینی فسایی
- ۱۱۴۷ (۱۱) تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز: نادر میرزا معتمدالدوله
- ۱۱۵۹ فهرست منابع
- ۱۱۷۳ فهرست نمایه

در سده هشتم هجری قمری، پس از آنکه مغولان از روسیه رفتند و اسلاوها از شمال به سوی جنوب آن سرزمین فرود آمدند و جا را بر ترکان غربی تنگ کردند، این طوایف از سرزمین اصلی و باستانی خود یعنی ماورای قفقاز چشم پوشیدند و به اران و آذربایجان - یعنی نواحی شمال و جنوب رود ارس - آمدند و گروهی دیگر به سواحل جنوبی دریای سیاه - یعنی کریمه و ترکیه امروز - پناه بردند. قاجارها جزء این قبایل به خاک ایران آمدند و در طول تاریخ، درسرنوشت ایران تأثیر بسزایی داشته‌اند. دوران قاجار یکی از مهم‌ترین دوره‌های تاریخی جامعه ایران به‌شمار می‌آید. موضوعات تازه و انواع جدید ادبی، موجب تحولات گسترده فرهنگی در سطوح گوناگون جامعه می‌شود. هرچند سرعت این دگرگونی‌ها در تمامی این دوران یکسان نیست. نتیجه و میراثی ارزشمند در اواخر این دوران نصیب ادب فارسی گردید و موجب شد تا عصر جدیدی در پیش روی ادبیات فارسی گشوده شود که از آن به‌عنوان ادبیات جدید می‌توان یاد کرد که از بسیاری جهات با میراث ادبی گذشته تفاوت دارد. تحولات ادبی (شعر و نثر) دوره قاجار معلول تغییرات و تحولات اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران است؛ که آن نیز برآیند اوضاع سیاسی و اجتماعی جهان در این دوره است. دوران سلطنت هفت پادشاهی که طی یک سده و نیم از حکومت قاجار بر تخت سلطنتی ایران تکیه زدند، مقطعی جدید در حیات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ادبی کشور ما بود.

در زمینه روند تحول نثر فارسی از دیر باز تاکنون باید گفت در واقع در عهد تیموریان نیز نثر مرسل و ساده رواج گرفته بود و در عهد صفویه و آغاز قاجاریه کتاب‌هایی به شیوه ساده‌نویسی دیده می‌شود. ولی نثر فنی هنوز با اندک تمایلی به گلستان سعدی در این دوره معمول بود. برای نمونه معتمدالدوله، آخرین حافظ مکتب قدیم است که به شیوه گلستان نوشته است. اما آثار نثری که از این دوره از صاحب منصبی بنام ابوالقاسم فراهانی - پسر میرزا عیسی، معروف به میرزا بزرگ - به‌جا مانده است، نشان می‌دهد که او به قوه فصاحت و بلاغت سبک تازه‌ای را به‌وجود آورد که مورد تقدیر منشیان وقت قرار گرفت و از او تقلید کردند. بنابراین دوره قاجار آغازگر تحول نثر فارسی شمرده می‌شود و روند مطالعات نثر فارسی، در همه کتاب‌هایی که در این باره نوشته شده است، این دوره نقطه شروع ادبیات معاصر است. از این رو، نقد و بررسی نثر معاصر فارسی را نیز از دوره سلسله قاجار باید آغاز کرد.

نثر فارسی در ادوار سابق برای بیان موضوع‌های محدودی از جمله تاریخ، اخلاق و گاهی فلسفه، پند و بعضی رشته‌های علوم به کار می‌رفت. در دوره قاجار، دامنه مقاصد نثر وسعت گرفت و مسائل سیاسی، اجتماعی، علوم جدید، انتقادهای اجتماعی و غیره معمول شد و گروه خوانندگان به تدریج فراوان شدند. یکی از مهم‌ترین تفاوت‌هایی که می‌توان میان ادبیات عصر قاجار و دوره‌های پیش از آن شمرد، توجه ویژه‌ای است که به نثرنویسی در حوزه‌های مختلف شده است. در بررسی ادبی - فرهنگی عصر قاجار می‌توان سه دوره عمده را در نظر گرفت.

دوره نخست که از آن می‌توان به‌عنوان دوران خمودگی یاد کرد، از آغاز عصر قاجاری تا اواخر عهد محمدشاه را دربر می‌گیرد. در نثر این دوره هیچ‌گونه نوآوری دیده نمی‌شود و اگر پاره‌ای نوآوری‌های قائم‌مقام در نثرنویسی نبود، این دوران هیچ تفاوتی با دیگر دوره‌ها نداشت.

دوره دوم دورانی است که نویسندگان ایرانی با بعضی از انواع جدید ادبی همچون روزنامه‌نویسی و ترجمه متون غربی و نمایشنامه‌نویسی آشنا شدند. این آشنایی حاصل رفت‌وآمدهایی است که میان اروپا و ایران برقرار می‌شود. این دوران از اواخر عهد محمدشاه آغاز می‌شود و تمامی دوران سلطنت ناصرالدین شاه را دربر می‌گیرد. در این دوران برای نخستین بار روزنامه‌نویسی و نمایشنامه‌نویسی که نوع تازه‌ای در نثر فارسی به شمار می‌رفت، پدید آمد و افزون بر آن ترجمه آثار غربی به‌ویژه داستان‌ها و رمان‌ها موجب شد تا ایرانیان نیز به آفرینش آثاری در این زمینه بپردازند. سفرنامه‌نویسی و خاطره‌نویسی نیز در دوره دوم قاجاری رونق بسزایی یافت و علاقه ناصرالدین شاه به نوشتن خاطرات و سفرنامه در این دوران مشهور است.

دوره سوم عصر قاجاری که دوران به ثمر رسیدن تحولات به‌وجود آمده در دوران قبل است، شامل دوران مظفرالدین شاه تا انقلاب مشروطه و پایان حکومت قاجاری است. در اواخر این دوران انواع به‌وجودآمده در نثر فارسی رونق بسزایی گرفت و نویسندگان ایرانی سعی کردند هویت ایرانی در آثار خویش پدید آورند و فقط یک مقلد صرف آثار غربی نباشند. افزون بر گونه‌های جدیدی، موضوعات تازه‌ای همچون قانون، آزادی، دموکراسی، مجلس و مردم در آثار نویسندگان این دوران راه یافت و نوشته‌های سیاسی و اجتماعی زیادی آفریده شد که در هیچ دوره‌ای از ادب فارسی سابقه نداشته است. در دوره پادشاهان قاجار، به‌طور کلی می‌توان به مواردی همچون اعزام دانش‌آموزان ایرانی به اروپا، ایجاد چاپخانه‌های سنگی و حروفی در تبریز و تهران، نشر روزنامه‌های مختلف در داخل و خارج، تأسیس دارالفنون و نیاز به ترجمه کتب علمی و فنی اشاره کرد که همه از عوامل تأثیرگذار بر نثرنویسی دوره قاجار بودند و در اثر همین عوامل بود که کم‌کم نثری ساده به تقلید از اروپاییان در ایران شروع به شکل‌گیری کرد و باب ساده‌نویسی و ساده‌گویی باز شد.

انتشار این کتاب گامی است در جهت مستندسازی یک کار پژوهشی در عرصه ادبیات و تاریخ و در عین حال فرصتی است برای آنکه در معرض تحلیل و داوری اندیشمندان و صاحب‌نظران قرار گیرد. همچنین آغازی برای استمرار طراحی و تاکید بر اجرای این گونه پژوهش‌ها در دیگر عرصه‌های مرتبط با ادبیات ایران خواهد بود.

بیش از دو سده از روی کار آمدن دولت قاجار در ایران گذشته است، ولی هنوز در کتب و مطالعات مربوط به تاریخ ادبیات ایران، ادبیات دوره قاجار، بخشی از ادبیات دوره معاصر ایران شمرده می‌شود. به نظر نگارنده، زمان آن فرا رسیده است که ادبیات دوره قاجار در مطالعات تاریخ ادبی ایران بخش جداگانه‌ای به‌شمار آید؛ زیرا تدریس ادبیات دوره معاصر ایران (نظم و نثر) در دانشگاه‌ها، در دوره کارشناسی، اغلب با این مشکل روبه‌روست که استادان و دانشجویان فرصت کافی برای پرداختن به سه مقطع ادبیات دوره قاجار، پهلوی، و پس از انقلاب اسلامی را در چهار واحد درسی نظم و نثر ندارند. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که در سرفصل دروس دوره‌های تخصصی ارشد و دکتری گرایش ادبیات معاصر، سه مقطع ادبیات قاجار، پهلوی و پس از انقلاب اسلامی به‌طور جداگانه منظور شود. با رویکرد به موارد فوق، انگیزه نگارش این کتاب فراهم آمد. شاید در نخستین بررسی انتقادی از این کتاب، در بعضی قسمت‌های آن اندکی شتاب‌زدگی دیده شود. امید است صاحب‌نظران، استادان محترم، و محققان گران‌قدر به‌بهانه نخستین گام در این زمینه، و به دلیل لزوم این تحقیق به‌عنوان بخشی جداگانه در مطالعات تاریخ ادبی ایران، این قسمت‌ها را به دیده اغماض بنگرند و با پیشنهادهای خود، نگارنده را در تکمیل و بهبود کیفیت این کتاب یاری دهند.

در ضمن تحقیق، نویسنده با این مسئله مواجه شد که بعضی از متون ادبی دوره قاجار، هنوز تصحیحی انتقادی (یا هرگونه تصحیحی) ندارند؛ برای مثال، منشآت نشاط اصفهانی، که در مجموعه آثار او آمده است، و تذکره انجمن خاقان یا کتاب‌های دیگری از این دست نیز، با وجود قرب زمان، تاجایی که نویسنده مطلع است، هنوز تصحیح نشده‌اند.

از سوی دیگر، نثر روزنامه‌ها در هر دوره‌ای ممکن است تاحدی نشان‌دهنده روند نثر آن دوره باشند. گذشته از اهمیت ادبی آن‌ها، این روزنامه‌ها منبع اطلاعات پرارزشی در زمینه‌های تاریخ، جغرافیا و مسائل سیاسی هستند، ولی متأسفانه درباره روزنامه‌ها نیز کاری اساسی صورت نگرفته است. ذکر فهرست روزنامه‌ها و محدود نثرهایی از بعضی روزنامه‌های دوره قاجار، برای محقق نثر دوره قاجار و دیگر محققان علوم انسانی، کارساز نیست. هرچند نباید حاصل زحمات پژوهشگرانی مانند رایینو و چند تن دیگر در این زمینه نادیده گرفته شود، اما متأسفانه همه ناقص بوده‌اند و پاسخ‌گوی پژوهش در زمینه نثر روزنامه‌های دوره قاجار نیستند. یا چاپ و انتشار مجموعه‌ای

از چند دوره از روزنامه‌های این دوره مانند، *آموزگار*، *صوراسرافیل* و ... بدون تصحیح این متون، توسط انتشارات دانشگاه تهران، نیز حائز اهمیت است ولی کافی نیست. تصحیح و چاپ دیگر مجموعه‌های روزنامه‌های دوره قاجار نیازمند توجه بیشتری است.

از آنجایی که تصحیح متون روزنامه‌ها و دیگر متون نثر، بیرون از حوصله این تحقیق بود، نگارنده در روند تحقیق با مشکلات چندی، به‌ویژه در بخش نثر روزنامه‌ها، روبه‌رو شد. از جمله:

(۱) در بعضی موارد، روزنامه‌ها غلط‌های املائی داشتند، یا به‌سبب گذشت مدتی طولانی از چاپ این روزنامه‌ها و پاک‌شدگی کلمات، یا نوع خط نویسنده و ناخوانایی کلمات، یا بدخوانی نگارنده، نوشتن صورت صحیح کلمه مقدور نبود؛ غلط‌های املائی معمول در روزنامه‌ها از موارد شایان توجه بود. برای مثال، آوردن «گ» و «ک» به‌جای یکدیگر یا الف بدون «مد» به‌جای الف ممدود، مانند «اینده» به‌جای «آینده» یا پیوسته‌نوشتن غیرضروری کلمات و ذکر «س» و «ص» به‌جای یکدیگر و دیگر موارد موجب شد، که نویسنده در بیشتر موارد به‌جای کلمه مندرج در نسخه اصلی از نقطه‌چین (.....) یا علامت سؤال (؟) استفاده کند.

(۲) در ذکر نمونه نثر از کتاب‌های تصحیح‌نشده این دوره، در بعضی موارد با صدق تعدادی از دلایل فوق در خوانش نسخه‌ها، برای رعایت امانت، کلمات همان‌طور که در متن مذکور بود، نوشته شد. امید است در چاپ‌های بعدی، با دسترسی به نسخه‌های معتبر و بذل توجه محققان و مصححان کتاب‌های تصحیح‌نشده دوره قاجار، اصلاح شوند.

در پایان، بر خود لازم می‌دانم از یکایک مسئولان محترم انتشارات سروش، که وسواس و دقتی درخور برای ویرایش و چاپ کتاب‌های علمی دارند، قدردانی کنم. همچنین، از مسئولان محترم مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، که بی‌دریغ لوح‌های فشرده روزنامه‌های دوره قاجار را در اختیار بنده گذاشتند، و نیز از راهنمایی‌های مسئولان محترم کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه پژوهشگاه علوم انسانی، کتابخانه دانشکده ادبیات و کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران سپاسگزاری می‌کنم. از تمامی صاحب‌نظران امید اغماض دارم و منتظر پیشنهادهای عالمانه آن‌ها هستم.

مهوش واحد دوست